

Janusz R. Mroczek

DOBROSTAN ZWIERZĄT JAKO ELEMENT RETARDACJI PRZEKSZTAŁCANIA ZASOBÓW W PRODUKCJI ZWIERZĘCEJ

Streszczenie. Dobrostan zwierząt jest obecnie jedną z oznak humanitaryzmu w postępie cywilizacyjnym ludzkości. Rozpatrywany w kategoriach etyczno-filozoficznych silnie odwołuje się do empatii dla losu zwierząt użytkowanych przez człowieka. Celem pracy jest umiejscowienie dobrostanu w obszarze działań związanych z retardacją przekształcania zasobów. Dobrostan określa się jako stan zdrowia fizycznego i psychicznego osiągany w optymalnych warunkach środowiska hodowlanego. Taki system chowu zaspokaja podstawowe potrzeby zwierząt, przede wszystkim w zakresie żywienia, dostępu do wody, zapewnienia towarzystwa innych zwierząt i przestrzeni życiowej oraz leczenia. Dobrostan wpisuje się w koncepcję retardacji przekształcania zasobów przyrodniczych. Najbardziej istotnym czynnikiem w jego kształtowaniu jest człowiek, bezpośrednio związany z obsługą zwierząt, którego obowiązkiem wynikającym z norm etycznych jest ochrona i opieka nad zwierzętami.

Słowa kluczowe: produkcja zwierzęca, retardacja przekształcania zasobów, dobrostan

WPROWADZENIE

Relacje między człowiekiem i zwierzętami od wieków są realizowane na płaszczyźnie produkcji i współistnienia. Przez aspekt produkcji należy rozumieć prawo człowieka do korzystania z zasobów świata zwierzęcego. Jednak prawo to ma swoje uzasadnienie jedynie w kontekście rzeczywistej konieczności i samoograniczenia potrzeb. Płaszczyzna współistnienia sprowadza się do obowiązku człowieka do zachowania świata zwierzęcego w stanie nienaruszonym dla przyszłych pokoleń, bez zbędnego ingerowania w różnorodność genetyczną i psychikę zwierząt.

Na przestrzeni dziejów człowiek nadmiernie eksploatował zwierzęta żyjące w środowisku przyrodniczym oraz bezwzględnie wykorzystywał i źle traktował zwierzęta gospodarskie. Intensywna produkcja jeszcze bardziej ograniczyła do niezbędnego minimum kontakty człowieka i zwierzęcia, czyniąc zmiany w świadomości człowieka, który z opiekuna zwierząt stał się przedsiębiorcą. Dlatego dobrostan zwierząt jest obecnie jedną z oznak powrotu do humanitaryzmu w postępie cywilizacyjnym ludzkości.

Idea dobrostanu wpisuje się w koncepcję zrównoważonego rozwoju i retardacji zasobów przyrodniczych. Przejście do bardziej zrównoważonego i przyjaznego zwierzętom chowu powinno skutkować tworzeniem nowych miejsc pracy w obszarach wiejskich oraz ograniczeniem negatywnego wpływu chowu zwierząt na środowisko przyrodnicze. Zachętą do takiej zmiany może być promocja nowych wzorców konsumpcji, wspierających odchodzenie od intensywnej produkcji oraz zwiększony transfer funduszy do gospodarstw rolnych, zachowujących wysokie standardy w zakresie chowu zwierząt. Zgodnie

z odnowioną w czerwcu 2006 roku Strategią Zrównoważonego Rozwoju Unii Europejskiej należy poszukiwać korzystnych możliwości rozwoju gospodarczego z punktu widzenia ochrony środowiska [Zrównoważona Europa...]. Działania prawne promujące zrównoważone rolnictwo umożliwiają realizację takich celów, jak promocja dobrostanu zwierząt oraz unikanie nadmiernej ich eksploatacji spowodowanej intensyfikacją chowu.

Społeczeństwa krajów rozwiniętych, pod wpływem akcji informacyjnych prowadzonych przez organizacje ekologiczne i ruchy na rzecz obrony praw zwierząt, są coraz bardziej zainteresowane warunkami, w jakich są utrzymywane zwierzęta gospodarskie. Naciski konsumentów spowodowały wprowadzenie rozwiązań prawnych chroniących zwierzęta przed nadmierną eksploatacją.

Pojęcie dobrostanu pojawiło się w drugiej połowie XX wieku. Termin ten odzwierciedla światowe kierunki w kształtowaniu warunków życia zwierząt gospodarskich. Europejska Konwencja o Ochronie Zwierząt Gospodarskich i Hodowlanych z 1976 roku, określa dobrostan jako wypełnienie specyficznych gatunkowych potrzeb zwierząt z zakresu fizjologii, etiologii i zdrowia [Europejska Konwencja... 1976]. Zwierzęta gospodarskie powinny być tak żywione, otoczone taką opieką i utrzymywane w takich pomieszczeniach inwentarskich, aby były zaspokojone ich potrzeby fizjologiczne i etiologiczne. Metody produkcji z zachowaniem reguł dobrostanu, tym różnią się od powszechnie stosowanych, że silnie eksponują samopoczucie zwierząt w ich środowisku hodowlanym. Dobrostan oznacza, że zwierzę odczuwa pozytywne emocje, to jest przyjemność i zadowolenie, a nie tylko negatywne, takie jak strach i frustracja.

Celem niniejszej pracy jest określenie dobrostanu jako istotnego elementu retardacji, czyli spowolnienia przekształcania zasobów przyrodniczych w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

DEFINICJA DOBROSTANU I JEGO UWARUNKOWANIA PRAWNE

Termin - dobrostan zwierząt (*animal welfare, well-being*) zdomował się już w świadomości hodowców, zootechników i lekarzy weterynarii, ale przez większość jest kojarzony tylko z warunkami utrzymania i obsługi zwierząt. Pojęcie dobrostanu nie jest łatwe do zdefiniowania, podobnie jak termin dobrostan ludzi, który coraz częściej jest używany w kontekście zrównoważonego rozwoju. Mówiąc o dobrostanie człowieka mamy na myśli taki stan, że ktoś jest zdrowy, a jego emocje są pozytywne. Naruszenie dobrostanu człowieka ma swoje źródła nie tylko w pogorszeniu zdrowia, ale również w takich stanach, jak: frustracja, samotność, depresja, smutek czy stres. W stosunku do ludzi istnieje podział między dobrostanem fizycznym i psychicznym, podobnie jest u zwierząt.

U źródeł wszystkich definicji znajduje się prawo zwierząt do humanitarnego traktowania, zgodnego z ich naturą, ponieważ zwierzęta również odczuwają pozytywne emocje, jak zadowolenie lub negatywne, jak strach. Stąd też nauka o dobrostanie zwierząt stara się uzyskać odpowiedzi na trzy zasadnicze pytania:

- czy zwierzęta są świadome?
- jak mierzyć korzystne i niekorzystne warunki bytowania zwierząt?
- jak polepszać dobrostan zwierząt w praktyce? [Dawkins 2006].

Spośród wielu definicji dobrostanu warto przedstawić trzy odmienne w założeniach. Najstarsza z nich zakłada, że dobrostan jest szerokim obszarem obejmującym zarówno fizyczne, jaki i psychiczne samopoczucie zwierząt [Brambell 1965]. Druga traktuje dobrostan jako stan kompletnego psychicznego i fizycznego zdrowia, w którym zwierzę pozostaje w harmonii

z otaczającym środowiskiem [Hughes 1988]. Trzecia z definicji odnosi się do adaptacji organizmu w kontekście możliwości kontroli środowiska przez zwierzę. Dobrostan jest stanem, w którym organizm zwierzęcia może dostosować się do warunków otoczenia [Broom 1988].

Najprostszą definicją dobrostanu jest brak schorzeń i okaleczeń zwierząt w sensie fizycznym [Sokołowicz, Ruda 2006]. Bardziej złożone definicje włączają aspekt emocjonalny, psychiczny, a także subiektywne odczucia zwierząt. Obecnie uważa się, że percepcja środowiska przez zwierzę nie może być oceniana wyłącznie na podstawie ludzkiego postrzegania. Potrzeby zwierząt należy oceniać z ich perspektywy. Dobrostan powinien być mierzony nie tylko przez ocenę zmian fizjologicznych, ale także przez uwzględnienie motywacji zwierzęcia do wykonania określonego zachowania. Według Herbuta i Walczaka [2006], dobrostanem jest to, co zwierzę czuje.

Z innych klasycznych definicji dobrostanu warto przytoczyć Brooma [1997], który stwierdza, że dobrostan jest takim stanem organizmu, w którym zwierzę potrafi radzić sobie z czynnikiem środowiska. Zatem dobrostan jest stanem osobnika, wyrażającym jego usiłowania radzenia sobie ze środowiskiem. Z kolei według Sainsbury [cyt. za Kołacz, Bodak 1996] dobrostan stanowi zespół warunków pokrywających potrzeby biologiczne i behawioralne organizmu, co umożliwia objawienie pełni jego możliwości genetycznych [Kołacz 2006]. Dobrostan jest stanem prawidłowej dynamiki organizmu zwierzęcego, kształtowanym przez czynniki zewnętrzne i wewnętrzne środowiska, w którym zwierzę przebywa oraz przez możliwości adaptacyjne zwierząt.

Dokumentem o charakterze międzynarodowym nawiązującym do podstawowych założeń dobrostanu jest Światowa Deklaracja Praw Zwierząt uchwalana w Londynie przez Międzynarodową Federację Praw Zwierzęcia. Deklaracja została przedłożona UNESCO wraz z podpisami 2,5 mln. osób, między innymi członków europejskich towarzystw opieki i ochrony zwierząt. Z treści dokumentu wynika, że każde zwierzę ma prawo do życia, a człowiek powinien mu okazać poszanowanie, opiekę i ochronę [Światowa Deklaracja... 1977].

Najbardziej istotnym czynnikiem w kształtowaniu dobrostanu jest człowiek bezpośrednio związany z obsługą zwierząt. Jego obowiązkiem wynikającym z norm etycznych jest ochrona i opieka nad zwierzętami. W Polsce podstawowym aktem prawnym regulującym zasady postępowania ze zwierzętami jest Ustawa o ochronie zwierząt z 21 sierpnia 1997 roku, nowelizowana 16 września 2011 roku. Artykuł 1 tej ustawy mówi, że: *Zwierzę, jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia, nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę* [Ustawa... 2011].

Założenia dobrostanu zostały zawarte w Kodeksie Dobrostanu Zwierząt Gospodarskich opracowanym przez działającą w Wielkiej Brytanii Radę Dobrostanu Zwierząt (*Farm Animals Welfare Council*). Główna troska o dobrostan zwierząt dotyczy sposobu ich utrzymywania na fermach przemysłowych, w których zwierzęta są pozbawiane możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb behawioralnych, jak również fizjologicznych, co powoduje ich cierpienie. Wymogi niezbędne do zachowania dobrostanu zostały zawarte w pięciu prawach zwierząt. Powinny być one wolne od głodu i pragnienia, dyskomfortu, bólu i chorób, strachu i stresu oraz zdolne do naturalnych zachowań [Klub Gaja].

Zagadnienia dobrostanu zwierząt gospodarskich są bardzo aktualne, gdyż hodowcy w nowych krajach Unii Europejskiej są zobowiązani do zmian w technologiach produkcji, w związku z wejściem w życie aktów prawnych wydawanych przez organy ustawodawcze krajów członkowskich [Dobrzański 2009]. W ramach reformy wspólnej polityki rolnej z 2003 roku konieczność przestrzegania zasad dobrostanu została sformułowana w wymogach tzw. wzajemnej zgodności (*cross-compliance*), których spełnienie warunkuje między innymi otrzymanie płatności bezpośrednich przez rolników [Malak-Rawlikowska i in. 2010].

WSKAŹNIKI DOBROSTANU

Przez dobrostan należy rozumieć taki system utrzymania, który zapewnia zwierzętom dobre warunki zdrowotne, spełnia ich potrzeby behawioralne oraz zapewnia wysoki poziom fachowej opieki. Termin ten określa zasady kształtowania warunków życia zwierząt gospodarskich w taki sposób, aby zaspokoić podstawowe ich potrzeby w zakresie: żywienia, dostępu do wody, zapewnienia towarzystwa innych osobników, przestrzeni życiowej oraz właściwych warunków bytowania. Do najważniejszych czynników środowiska hodowlanego warunkujących wysoką produktywność zwierząt gospodarskich należy zaliczyć: żywienie, profilaktykę, pielęgnację oraz dobre warunki mikroklimatyczne w budynkach inwentarskich [Mroczek 2010].

Brak reakcji psychicznych, określanych jako stereotypie, czyli zachowania odbiegające od norm charakterystycznych dla danego gatunku zwierząt, świadczy o zachowaniu wysokiego poziomu dobrostanu, a ich wystąpienie w stadzie jest wskaźnikiem obniżenia komfortu warunków utrzymania. W naturalnych warunkach zwierzęta zdecydowaną większość swojego czasu przeznaczają na ruch oraz poszukiwanie i pobieranie pokarmu. W sytuacji, gdy zwierzę pozostaje często przez całe życie w ograniczonej przestrzeni budynku inwentarskiego, to warunki bytowania w sposób istotny zmieniają jego behavior. Pozbawienie zwierząt możliwości wyrażania naturalnych zachowań prowadzi do cierpienia zarówno w sferze psychicznej, jak i fizycznej, co objawia się zaburzeniami somatycznymi i behawioralnymi. Skrajnym przykładem takiego typu zaburzeń może być pterofagia u drobiu i kanibalizm u trzody chlewnej. Nieprzekraczalną granicą dobrostanu jest taki stopień obciążeń, do których zwierzęta mogą adaptować się bez cierpienia. Broom i Johnson [1993] ugruntowali w piśmiennictwie pojęcie odczuć zwierząt (*feelings*). W warunkach niedostatecznego dobrostanu odczucia zwierząt są zawsze złe (*bad feelings*) i mogą ulegać spotęgowaniu, aż do cierpienia (*suffering*). Odczucia mogą być mierzone metodami przyjętymi w diagnostyce medycznej, a także na podstawie obserwacji zachowania zwierząt czy potencjału biotycznego, określanego rozrodczością, dynamiką wzrostu i przeżywalnością.

Źródłem cierpienia somatycznego są ból, głód, pragnienie, zimno, gorąco i inne obciążenia, wywołujące negatywne reakcje z odbiorem bodźców poprzez wrażenia zmysłowe. Obecnie coraz częściej sygnalizowanym źródłem cierpienia zwierząt jest niemożność zaspokajania wrodzonych instynktów [Empel 1996]. Tego typu ograniczenia są typowe dla ferm przemysłowych, projektowanych dotychczas z pominięciem najbardziej podstawowych potrzeb behawioralnych zwierząt. Ograniczenia w przejawianiu instynktów wywołują u zwierząt stany silnej frustracji, prowadzące do poważnych zaburzeń somatycznych i stereotypii. Systemy alternatywne poprzez wprowadzanie do otoczenia zwierząt elementów zaspokajających ich potrzeby behawioralne ewoluują w kierunku środowiska ekstensywnego (*semi-natural habitat*).

Istotnym elementem dobrostanu są interakcje człowiek-zwierzę. W niewłaściwych kontaktach z ludźmi, u zwierząt pojawia się uczucie lęku. Stan ten występuje w odpowiedzi na zachowania drastyczne lub działania z konieczności silnie obciążające organizm. Ujawniana przez człowieka niechęć jest przez zwierzęta odczuwana i wywołuje bardzo wysoki poziom lęku, zwłaszcza gdy zwierzę kojarzy osobę z uprzednio doznany przykrym doświadczeniem. Człowiek może być przyczyną panicznego strachu zwierząt, szczególnie gdy już miały one negatywne doświadczenia. Lęk w stosunku do jednej osoby, na zasadzie generalizacji doznanych przeżyć, jest przenoszony na innych ludzi i pozostaje na stałe wpisany w świadomość zwierzęcia.

Wskaźniki dobrostanu zwierząt gospodarskich można podzielić na fizjologiczne, zdrowotne, produkcyjne i behawioralne (tab. 1) [Kołaczkowski, Bodak 1999].

Tabela 1. Kryteria oceny dobrostanu zwierząt
Table 1. Evaluation criteria of the animals welfare

Kryteria oceny <i>Evaluation criteria</i>	Stan zdrowia i reakcje zwierząt <i>The animals health condition and reactions</i>
fizjologiczne <i>physiological</i>	brak reakcji stresowych / <i>lack of stress reactions</i>
behawioralne <i>behavioral</i>	brak reakcji psychicznych: kanibalizm, pterofagia czy chodzenie w kółko <i>lack of stress reactions: cannibalism, pterofagia whether walking in circles</i>
zdrowotne <i>health</i>	niska zapadalność zwierząt na schorzenia układu pokarmowego, oddechowego oraz brak zaburzeń rozrodu / <i>low incidence of animal diseases of the digestive, respiratory and lack of reproductive disorders</i>
zootechniczne <i>zootechnics</i>	dobra kondycja i dobry stan powłok skórnych <i>good condition and the soundness of skin coatings</i>
ekonomiczne <i>economic</i>	ilościowy wzrost produkcji i zmniejszenie kosztów utrzymania <i>quantitative increase performance and reducing maintenance costs</i>

W badaniach fizjologicznych nad dobrostanem najczęściej określa się aktywność osi podwzgórzowo-przysadkowo-nadnerczowej, określając poziom hormonów adrenokortykotropowych oraz zawartość glukozy, lipidów i białka we krwi. Wysokie wartości wskaźników tych parametrów fizjologicznych organizmu wskazują na silną i trwającą w czasie sytuację stresową. Wskaźniki zdrowotne i produkcyjne są najłatwiejszymi do zauważenia przez hodowcę informacjami świadczącymi o zachowaniu wysokiego poziomu dobrostanu. Należą do nich wygląd i kondycja oraz wydajność i rozrodczość zwierząt. Chroniczne wychudzenie, zły stan powłok skórnych, kulawizny i okaleczenia świadczą o niedostatecznym dobrostanie, podobnie jak obniżenie płodności i plenności czy spadek jednostkowej wydajności zwierząt.

Wskaźnikami niskiego dobrostanu są także anomalie w zachowaniu zwierząt (działania przeorientowane, stereotypie, apatia i autonarkotyzm). Zachowania przeorientowane pierwotnie służą innym celom, zaś w sytuacji stresowej są wykonywane przez zwierzęta w stosunku do obiektu nieadekwatnego zachowaniom behawioralnym. Kury utrzymywane w klatkach, przy braku ściółki wydziobują sobie pióra, ponieważ nie ma możliwości dziobania podłoża. U cieląt pojonnych mlekiem z wiader pojawia się ssanie różnych przedmiotów lub części ciała, ponieważ nie zaspokojony jest instynkt ssania. Warchlaki i tuczniaki obgryzają sobie nawzajem ogony i uszy w wyniku sytuacji stresowej, spowodowanej nadmiernym zagęszczeniem i brakiem ściółki, niezbędnej do zaspokojenia instynktu rycia podłoża. Przyczyną agresywnych zachowań jest naruszenie poczucia bezpieczeństwa, przez które należy rozumieć taki układ czynników środowiska hodowlanego, umożliwiający organizmowi osiągnięcie stanu homeostazy.

Patologie behawioralne to także uporczywe i powtarzające się zachowania zwierząt. Przykładem może być jednostajne chodzenie tam i z powrotem. Zachowanie takie jest próbą wydostania się z nieodpowiedniego dla zwierzęcia miejsca. Stereotypie można uznać za rodzaj mechanizmu behawioralnego, dzięki któremu zwierzę próbuje się dostosować do niekorzystnej sytuacji. Z kolei apatia jest reakcją na chroniczne oddziaływanie bodźców stresowych i wyraża stan depresji oraz brak możliwości przystosowania się zwierzęcia do warunków środowiska hodowlanego. W przypadku autonarkotyzmu następuje uzależnienie się zwierzęcia od uwalniania β -endorfiny. Takie zachowania rozwijają się u zwierząt w warunkach ograniczonej wolności lub w powtarzających się sytuacjach stresowych [Sokolowicz, Ruda 2006].

Zaburzenia dobrostanu we współczesnych technologiach chowu zwierząt gospodarskich dotyczą głównie ograniczenia możliwości ruchu i wykonywania wrodzonych przejawów zachowań, nieprawidłowego żywienia, separacji zwierząt w indywidualnych kojcach i braku właściwej struktury wiekowej oraz socjalnej w stadzie czy zbiegów profilaktycznych i transportu [Deneburski, Bąk 2003].

DOBROSTAN JAKO ELEMENT RETARDACJI PRZEKSZTAŁCANIA ZASOBÓW W ROLNICTWIE

Retardacja jest terminem pochodzącym z języka łacińskiego (*retardatio - opóźnienie*). W powiązaniu ze zrównoważonym rozwojem może oznaczać np. spowolnienie wykorzystania zasobów przyrodniczych [Kostecka 2010]. Człowiek opanowany wizją konsumpcjonizmu stwarza poważne zagrożenie dla zdrowia zwierząt udomowionych. Działania takie obejmują między innymi: wykorzystywanie w testach laboratoryjnych, stosowanie hodowli selektywnej w celu zwiększenia użytkowości zwierząt oraz koncentrację i intensyfikację chowu zwierząt gospodarskich. Według społecznej organizacji Eurogroup For Animal Welfare wiele działań prowadzonych przez człowieka z wykorzystaniem zwierząt ma charakter niezrównoważony [Eurogrup for Animal Welfare]. Wspomniana organizacja skutecznie lobbowała w sprawie włączenia dobrostanu do polityki zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej.

W ostatnich latach wzrasta świadomość społeczna w zakresie problemów związanych z użytkowaniem zwierząt i ich dobrostanem. Głównymi zainteresowanymi poprawą dobrostanu są organizacje ekologiczne i organizacje walczące o prawa zwierząt. Ich działalność jest pożyteczna w kontekście uświadamiania społeczeństwa o istnieniu problemu cierpienia zwierząt w intensywnych technologiach chowu. Promują one ekstensywny chów zwierząt w ramach rolnictwa ekologicznego i nagłaśniają problemy dobrostanu w akcjach o charakterze medialnym. Na tym polu działalności w naszym kraju sukcesy odnoszą takie organizacje, jak: Międzynarodowy Ruch na Rzecz Zwierząt VIVA, Stowarzyszenie Ekologiczno-Kulturalne Klub Gaja, Straż dla Zwierząt w Polsce, czy Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Zwierząt Animals.

Niewiele uwagi dobrostanowi zwierząt poświęca handel detaliczny. Szczególnie słabe zainteresowanie obserwuje się w sklepach wielkopowierzchniowych, w których asortyment ogranicza się do nielicznych produktów spożywczych respektujących podwyższone normy dobrostanu. Zainteresowania konsumentów kwestiami dobrostanu są zróżnicowane w zależności od kraju. Według badań przeprowadzonych przez Malak-Rawlikowską i in. [2010], w Polsce, Hiszpanii i Włoszech zainteresowanie tym problemem jest znikome. Natomiast w Szwecji, Holandii, Niemczech i Wielkiej Brytanii obserwuje się bardzo dużą aktywność organizacji pozarządowych doradzających i promujących wybór produktów o podwyższonym poziomie standardów dobrostanu zwierząt.

Zrównoważona produkcja zwierzęca powinna stanowić triadę współzależnych czynników: człowiek-zwierzę-środowisko. Ochrona praw zwierząt gospodarskich i kształtowanie środowiska przyrodniczo-rolniczego w sposób niezagrażający człowiekowi są obecnie istotnymi elementami zrównoważonego rolnictwa [Bartkowiak i in. 2012]. Dobrostan zwierząt ma wieloaspektowy wymiar pod względem naukowym, technicznym, etycznym, ekonomicznym i prawnym, zaś problematyka dobrostanu wymaga interdyscyplinarnego zaangażowania badaczy z różnych dziedzin: inżynierii rolniczej, zootechniki, weterynarii, biologii, etologii czy psychologii [Lund i in. 2006].

PODSUMOWANIE

Intensyfikacja chowu zwierząt gospodarskich zapewniająca większą efektywność ekonomiczną, stwarza wiele zagrożeń dla zdrowia zwierząt. Pogoń za zyskiem sprawia, że w produkcji zwierzęcej realizacja zasad zrównoważonego rozwoju jest trudna. Aktywność organizacji działających na rzecz obrony praw zwierząt i wzrastający poziom humanitaryzmu oraz świadomości ekologicznej społeczeństw, wymusza na rządach wielu krajów wprowadzanie regulacji prawnych, ograniczających nieuzasadnianą eksploatację zwierząt gospodarskich. Dobrostan zwierząt jest więc jedną z oznak humanizowania postępu cywilizacyjnego ludzkości. Jest to taki system chowu, który eliminuje cierpienie zwierząt nieuzasadnione wymogami zootechniczno-weterynaryjnymi. Troska o dobrostan jest przykładem praktycznego wdrażania pozytywnej retardacji przekształcania zasobów w ramach zasad zrównoważonego rozwoju w rolnictwie.

PIŚMIENNICTWO

- Bartkowiak A., Namyślak Ł., Mielcarek P. 2012. Działania strategiczne w zakresie dobrostanu zwierząt jako element zrównoważonego rozwoju rolnictwa. *Problemy Inżynierii Rolniczej*, 1(75): 99-104.
- Brambell F.W.R. 1965. Report of the Technical Committee to enquire into the welfare of animals kept under intensive livestock husbandry systems. HMSO, London.
- Broom D.M. 1988. The scientific assessment of animal welfare. *Applied Animal Behaviour Science*, 20: 5-19.
- Broom D.M. 1997. Welfare evaluation. *Applied Animal Behaviour Science*, 54: 21-23.
- Broom D.M., Johnson K.G. 1993. Stress and animal welfare. Kluwer Academic Publishers, London.
- Dawkins M.S. 2006. A user's guide to animals welfare science. *Trends in Ecology and Evolution*, 21(2): 77-82.
- Deneburski J., Bąk T. 2003. Zapewnienie dobrostanu zwierzętom gospodarskim staje się koniecznością. *Przegląd Hodowlany*, 9: 27-29.
- Dobrzański Z. 2009. Ekonomiczne i prawne aspekty dobrostanu zwierząt gospodarskich. [w:] *Przyszłość sektora rolno-spożywczego i obszarów wiejskich*, I. Marcinkowska (red.), IUNG-PIB Puławy: 215-226.
- Empel W. 1996. Dobrostan zwierząt. *Życie Weterynaryjne*, 3: 65-67.
- Eurogrop for Animal Welfare / Eurogrupa na Rzecz Zwierząt [dokument elektroniczny: <http://www.bazy.ngo.pl/search/info.asp?id=23772>, data wejścia: 21. 11. 2012].
- Europejska Konwencja o Ochronie Zwierząt Gospodarskich i Hodowlanych, sporządzona w Strasburgu dnia 10 marca 1976 r. [dokument elektroniczny: <http://www.nattax.pl/dzienniki/du/2008/104/poz.665.htm>, data wejścia: 21. 11. 2012].
- Herbut E., Walczak J. 2006. Rola dobrostanu w produkcji zwierzęcej. *Przegląd Hodowlany*, 9: 2-8.
- Hughes B.O. 1988. Welfare of intensively housed animals. *Veterinary Research*, 123: 33.
- Klub Gaja. Dobrostan zwierząt. [dokument elektroniczny: http://www.klubgaja.pl/zwierzeta/czy_wiesz_co_jesz/dobrostan, data wejścia: 21. 11. 2012].
- Kończak R. 2006. Dobrostan zwierząt a postęp genetyczny. *Przegląd Hodowlany*, 9: 8-11.
- Kończak R., Bodak E. 1999. Dobrostan zwierząt i kryteria jego oceny. *Medycyna Weterynaryjna*, 55(3): 147-154.
- Kostecka J. 2010. Retardacja przekształcania zasobów przyrodniczych jako element zrównoważonego rozwoju. [w:] *Retardacja materialnego przekształcania zasobów przyrodniczych. Osiągnięcia, problemy, perspektywy*, J. Kostecka (red.), *Biuletyn KPZK PAN*, 242: 27-49.
- Lund V., Coleman G., Gunnarsson S., Appleby M.C., Karkinen K. 2006. Animal welfare

- science-Working AT the interface between the natural and social sciences. *Applied Animal Behaviour Science*, 97: 37-49.
- Malak-Rawlikowska A., Gębska M., Spaltabaka E. 2010. Społeczne i prawne aspekty dobrostanu bydła mlecznego w wybranych krajach europejskich i w Polsce. *Roczn. Nauk Roln., Seria G*, 97(1): 28-42.
- Mroczek J.R. 2010. Problematyka retardacji w produkcji zwierzęcej. [w:] *Retardacja materialnego przekształcania zasobów przyrodniczych. Osiągnięcia, problemy, perspektywy*, J. Kostecka (red.), *Biuletyn KPZK PAN*, 242: 208-218.
- Sokołowicz Z., Ruda M. 2006. Dobrostan w chowie zwierząt gospodarskich. *Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie*, 20: 117-126.
- Światowa Deklaracja Praw Zwierząt. 1977. [dokument elektroniczny: <http://centaurus.org.pl/PRAWO/deklaracja.pdf>, data wejścia: 01. 10. 2012].
- Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach. *Dz. U.* 2011, Nr 230, poz. 1373.
- Zrównoważona Europa dla Lepszego Świata: Strategia Zrównoważonego Rozwoju Unii Europejskiej. [dokument elektroniczny: http://bip.slaskie.pl/STRATEGIA/strat_G.pdf [data wejścia: 21. 11. 2012].

ANIMAL WELFARE AS AN ELEMENT OF RETARDATION REVERSING THE TRANSFORMATION OF RESOURCES IN LIVESTOCK PRODUCTION

Abstract. Animals well-being today is a sign of the progressing civilization of humanity. This ethical and philosophical concept is strongly linked with and makes reference to empathy for animals used by human beings. Situating the welfare in the area of connected action is a purpose of the work from retardation. The welfare is determined as the medical condition of the physical and psychological animal achieved in optimal conditions of the farm environment. This system meets the basic needs of breeding animals, especially in the field: nutrition, access to water, ensuring the company of other animals and living space, and treatment. Animal welfare is a significant part of the process of retardation the transformation of resources natural and the most significant element contributing to its growth is the individual person directly involved in taking care of animals. Their duty resulting from ethical standards is to provide protection for animals.

Keywords: livestock production, retardation the transformation of resources, animal welfare